

FEATURES OF THE PROBATION INSTITUTION

Babamuradov Dilshod Abdurashidovich

Head of the department of the Syrdarya regional prosecutor's office,
judicial adviser, Gulistan city, Uzbekistan
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11057757>

ARTICLE INFO

Received: 16th April 2024

Accepted: 22th April 2024

Online: 24th April 2024

KEYWORDS

Probation, probation service, alternative punishment, suspended sentence, social service, types of probation.

ABSTRACT

In this article, the author considers the institution of probation from scientific and practical positions, which has recently become one of the most important participants in the process of resocialization and correction of criminals in Uzbekistan. In particular, the features of this institution, the legal basis for the formation of the probation service, and positive foreign experience in this area are studied in detail. The article notes that this institution has already begun to show its positive aspects, performing the functions of post-penitentiary socialization of convicts and control over the relevant categories of persons, at the same time it is indicated that some serious gaps and shortcomings in the legislation in practice have a negative impact on the effectiveness of the work of probation officers.

In the article, the author presents scientific and practical proposals and recommendations for increasing the authority and legal status of the probation service, further regulating their activities.

ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУТА ПРОБАЦИИ

Бабамурадов Дильшод Абдурашидович

Начальник отдела Сырдарьинской областной прокуратуры, судебный советник, город
Гулистан, Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11057757>

ARTICLE INFO

Received: 16th April 2024

Accepted: 22th April 2024

Online: 24th April 2024

KEYWORDS

Пробация, служба пробации, альтернативное наказание, условное наказание, социальная служба, виды пробации.

ABSTRACT

В данной статье автором с научных и практических позиций рассмотрен институт пробации, который в последнее время стал одним из важнейших участников процесса ресоциализации и исправления преступников в Узбекистане. В частности, подробно изучены особенности данного института, правовые основы формирования службы пробации, положительный зарубежный опыт в этой сфере. В

статье отмечается, что данный институт уже начал показывать свои позитивные стороны, выполняя функции постпенитенциарной социализации осужденных и контроля за соответствующими категориями лиц, одновременно указывается тот факт, что некоторые серьезные пробелы и недостатки в законодательстве на практике оказывают негативное влияние на эффективность работы сотрудников службы пробации.

В статье автором представлены научно-практические предложения и рекомендации по повышению авторитета и правового статуса службы пробации, дальнейшему регулированию их деятельности.

ПРОБАЦИЯ ИНСТИТУТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Бабамурадов Дилшод Абдурашидович

Сирдарё вилоят прокуратураси бўлим бошлиғи адлия маслаҳатчиси, Гулистон шаҳар,
Ўзбекистон

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11057757>

ARTICLE INFO

Received: 16th April 2024

Accepted: 22th April 2024

Online: 24th April 2024

KEYWORDS

Пробация, пробация
хизмати, муқобил жазо,
шартли жазо, ижтимоий
хизмат, пробация турлари.

ABSTRACT

Мазкур мақолада муаллиф томонидан Ўзбекистонда жиноятчиларни қайта ижтимоийлашувини ва ахлоқан тузалишини амалга оширишда сўнги пайтларда муҳим иштирокчилардан бирига айланиб бораётган пробация институти илмий ва амалий жиҳатдан кўриб чиқилган. Хусусан, мазкур институтнинг ўзига хос жиҳатлари, пробация хизматини шакллантириш ҳуқуқий асослари, бу борадаги ижобий хорижий тажрибалар атрофлича ўрганиб чиқилган. Мақолада ушбу институт ҳозирги кунда ўзининг ижобий жиҳатларини кўрсата бошлагани, тегишли шахслар категориялари пост пенитенциар ижтимоийлашувини ва уларни назорат қилиш функциясини муносиб равишда уддалай олаётганлиги қайд этилиб, айтилиб, айни дамда қонунчиликдаги айрим жиддий бўшлиқлар ва камчиликлар, амалиётда пробация ходимлари иши самарасига салбий таъсир ўтказилишига сабаб бўлаётгани кўрсатиб ўтилган.

Мақолада муаллиф томонидан пробация хизмати нуфузи, ҳуқуқий мақоми ошириш ва фаолиятини

янада тартибга солиш бўйича илмий ва амалий таклиф, тавсиялар берилган. В статье автором представлены научно-практические предложения и рекомендации по повышению авторитета и правового статуса службы пробации, дальнейшему регулированию их деятельности.

Мамлакатимизда демократик қадриятлар, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда ички ишлар органлари ҳар доим ва ҳар замонда муҳим бўлган. Шу билан бирга, одил судлов мақсадларини рўёбга чиқаришда, жиноий қилмиш содир этган шахсларнинг қайта ижтимоийлашуви ва тузалиши, ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш учун шароит яратишда, постпенитенциар мослашув жараёнида қонун талаби ва инсонийлик манфаатлари мувозанатини таъминлашга кўмаклашишда ҳамда бунда фуқаролар иштирокини амалга оширишнинг таъсирчан ва амалий механизми сифатида ИИВ пробация хизмати аҳамияти бугунги кунга келиб ғоятда ортиб бормоқда.

Хўш, пробация тузилмасининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?

Биринчидан, таъкидлаш лозимки, тарихий ривжланиш давомида пробация тузилмаларининг бир нечта институционал моделлари шаклланган. **Жазоларни ижро этиш тизимининг у ёки бу давлат идорасига қарашли эканлигига қараб, бундай тизимларни ташкил этишнинг беш моделини фарқлаш мумкин:**

- 1) Ички ишлар вазирлиги тизимидаги пробация;
- 2) Адлия вазирлиги тизимидаги пробация;
- 3) жазоларни ижро этиш тизими бирлаштирилган Адлия ва ички ишлар (полиция) вазирлиги бошқаруви остида бўлган пробация;
- 4) алоҳида давлат департаментининг таркибида бўлган пробация;
- 5) жазоларнинг турлари ёки процессуал мажбурлов чоралари турли идораларнинг ихтиёрига берилган аралаш пробация.

Яна шуни ҳам қайд этиб ўтиш лозимки, айрим мамлакатларда пробация хизмати пенитенциар тизимдан ажратилган ва ички ишлар вазирлиги олдида эмас, балки бутунлай бошқа давлат идораси ёки нодавлат агентлиги олдида ҳисобдор. Масалан, Сингапурда пробация хизмати Ижтимоий ривожланиш ва спорт вазирлиги томонидан бошқарилади¹. Латвияда пробация хизмати мустақил давлат хизмати ҳисобланади. Грузияда бу борада махсус агентлик мавжуд.

Жазоларни ижро этиш хизматининг тузилмаси ва уни ташкил этиш ҳам турли мамлакатда фарқ қилиши мумкин. Масалан, Финляндияда Бош директор томонидан бошқариладиган Жиноий жазолар бўйича агентлик икки хизматдан иборат: пробация

¹ Chomil Kamal, The Probation Service in Singapore, UNAFEI Resource Material Series No. 67. – 64-б. http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/no67/04_Ms.Kamal__p61-p74.pdf.

хизматидан ва турмаларни бошқариш хизматидан.² Биринчи хизмат жамоат санкцияларини ижро этиш, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган вояга етмаганларни назорат қилиш, жамоат ишлари тарихидаги жазони ижро этиш, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахсларни назорат қилиш ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган бошқа жазоларни ижро этиш билан шуғулланади. Иккинчи хизмат озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ ҳукмларни ижро этади, шунингдек қамоққа олинган айбланувчиларни суд ҳукми чиқарилгунга қадар қамоқда сақлашни ташкил этади.

Шу нарса диққатга сазоворки, Нидерландияда пробация хизмати учун бюджетдан маблағлар Адлия вазирлиги томонидан ажратилса-да, дастурлар уч нодавлат агентлик: асосан уй-жойсиз одамлар ва вояга етмаганлар билан ишлайдиган Халоскорлик Армиясининг пробация бўлими; алкоголизм ёки гиёҳвандликка чалинган одамлар билан ишлайдиган Руҳий саломатликни сақлаш ташкилоти; ҳар бирида 11-15 ходим ишлайдиган 60 дан ортиқ офисларга эга бўлган Пробация миллий хизмати томонидан амалга оширилади. Бюджет маблағларини тақсимлаш ва мазкур агентликлар фаолиятини мувофиқлаштириш билан Нидерландиянинг Пробация бўйича жамғармаси шуғулланади³.

Данияда 1973 йилгача пробация хизматини ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ жазоларни ижро этувчи тизимни бундай ажратиш қўлланилган. 1951 йилдан 1973 йилгача Данияда пробация хизмати функцияларини нодавлат ташкилоти – Дания ижтимоий таъминот жамияти бажарган. У мазкур фаолиятни хусусий хайр-эҳсонлар ҳисобига амалга оширган⁴. 1973 йилда пробация хизмати тўлалигича Дания Адлия вазирлиги ихтиёрига ўтган. Мазкур ислохотга қуйидагилар: *биринчидан*, барча жазоларни ижро этиш айти бир вазирлик томонидан амалга оширилишининг афзалликлари; *иккинчидан*, пробация дастурларини амалга ошириш учун хусусий хайр-эҳсонлар камлик қила бошлагани сабаб бўлган⁵.

Шунингдек, Америка Қўшма Штатларида Пробация хизматининг умумий бошқаруви АҚШ Олий судининг маъмурий идораси томонидан амалга оширилади ва соҳани бевосита бошқариш маҳаллий судлар томонидан амалга оширилади.

Буюк Британияда Адлия вазирлиги олдида ҳисобдор бўлган ҳуқуқбузарларни даволаш бўйича миллий хизмат томонидан амалга оширилади, ГФРда Пробация институти суд тизимида пробация бўйича судянинг ёрдамчиси шаклида таркибий тузилишга эга.

Швецияда мустақил қамоқ ва пробация хизмати томонидан амалга оширилса, Эстонияда пробация Адлия вазирлигининг Жинойт назорати бўйича давлат хизмати томонидан амалга оширилади.

² Finnish Criminal Policy: From Hard Time to Gentle Justice. Ikponwosa O. Ekunwe University of Tampere Richard S. Jones // Published version. The Journal of Prisoners on Prisons, Vol. 21, No. 1&2 (June 2012).

³ P.J.P. Tak, The Dutch criminal justice system: Organization and operation. 2nd ed. Boom Juridische uitgevers, 2003. – 35-б.

⁴ Probation Service Systems in Europe <http://www.kriminalforsorgen.dk/>.

⁵ Ўша ерда.

Иккинчидан, ҳозирги замон пробация хизмати ривожланиш жараёнига XVIII асрда Европа ва АҚШда вужудга келган либерал йўналиш ҳалигача ўз таъсирини кўрсатмоқда.⁶ Бу ҳол халқаро ноҳукумат ташкилотларининг фаолиятида ҳам намоён бўлмоқда. Масалан, “Жиноят учун жазолар тизимини ислоҳ қилиш халқаро ташкилоти” (PRI) турмалар сонини қисқартириш учун кураш олиб бормоқда. PRI собиқ бош котиби В.Спарк (Англия) фикрига кўра, турмаларга жойлаштирилган жиноятчилар сонини тўртдан бирга қисқартириш жиноятчиликни атиги 1% га қисқартиришга қодир. Бундан ташқари, турмалар бутун жамиятга салбий таъсир кўрсатади⁷.

Давлат тузилиши ва сиёсий тизимнинг янги шакллари давлат ва жамиятнинг ўзаро нисбатини ўзгартиришга асосланиши лозим. Мазкур жараёнлар ҳам жамиятнинг ўзида, ҳам давлат механизмида ва бутун сиёсий-ҳуқуқий устқурмада, шу жумладан жиноят учун жазоларни ижро этиш тизимида ҳам ўз ифодасини топиши лозим.

Муаммонинг бундай қўйилиши ривожланган ғарб мамлакатларида ўринли бўлса керак. Аммо мамлакатимизда шундай бир менталитет шаклланганки, агар жиноятчи озодликдан маҳрум қилинган бўлмаса, атрофдагилар кўз ўнгида у умуман жазоланмаган ҳисобланади. Бундай ҳолатнинг сабаби шундаки, мамлакатимизда айнан озодликдан маҳрум қилиш реал ижро этилади, озодликдан маҳрум қилишга муқобил жазо, жумладан, ахлоқ тузатиш ишларининг самарадорлиги кутилган даражада эмас. Шу сабабдан, мамлакатимизда озодликдан маҳрум қилишга муқобил жазо турларини ижро этишнинг амалдаги механизмини такомиллаштириш, уларга сезиларли ўзгартиришлар киритиш зарурати мавжуд.

Жамиятимизда юз бераётган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда, пенитенциар тизим жазони ижро этишга нисбатан умумэътироф этилган гуманистик ёндашувларни ўзида бирлаштирган, айнаи вақтда мамлакатимиз воқелиги хусусиятларини, ҳуқуқий тартиботни мустаҳкамлаш талабларини, шунингдек ресурс билан боғлиқ имкониятларни ҳисобга оладиган моделга қараб йўналтириш лозим.

Шунга кўра, пробация муассасалари ҳуқуқий давлат механизмида ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ролини, аммо ижро этувчи ҳокимият функциялари доирасида бажаришлари лозим. Бошқача қилиб айтганда, улар бир вақтнинг ўзида ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилиш, ҳам ижро органлари ҳисобланади. Биринчи ҳолда улар репрессив, жазоловчи органлар бўлмаслиги, балки аксинча, давлат ва жамиятда қонун устуворлигини таъминлашлари лозимлиги назарда тутилади. Иккинчи ҳолда мазкур органларнинг ҳокимият бўлиниши тизимидаги ўрни кўрсатилади ва улар шак-шубҳасиз ҳокимиятнинг ижро бўғинига киритилади. Шундай қилиб, мазкур органлар ҳуқуқий давлат механизмида мустақил ҳокимият хусусиятини йўқотади ва бу ҳол уларнинг давлат механизмидаги, давлат ва жамиятдаги ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари сифатидаги ролини асло камайтирмайди.

⁶ Dunkel F. Les regles europeennes pour les delinquants mineurs faisant l'objet de sanctions ou de mesures (REDMOSM), REC (2008)11 du Conseil de l'Europe // Ouverture de la justice penale des mineurs? (Allemagne, Espagne, France, Italie, Russie) / a cura di S. Cimamonti, G. Di Marino, E. Zappala. G. Giappichelli editore. Torino, 2010. P. 123.

⁷ Austin MacCormick. The Prison's Role in Crime Prevention. Journal of Criminal Law and Criminology. Volume 41 | Issue 1 Article 4. <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc>; Менше тюрем – и преступность вниз? (Какие криминологические и пенитенциарные проблемы обсуждались на международной конференции) / Материалы конференции в Рязани 15–16 мая 1997 г. // Человек: преступление и наказание. 1997. №2. – С. 37.

Мамлакатимиздаги пенитенциар тизимнинг ҳозирги ҳолатини қониқарли, деб бўлмайди. Бугунги кунда пенитенциар тизимнинг самарадорлигини таъминлаш имконини берадиган янги, шу жумладан, ташкилий, амалий ва ҳуқуқий имкониятлардан бири – бу пробацация хизматини жорий этишдир.

Учинчидан, пробацация хизмати – бу репрессив орган эмас, аксинча, ижтимоий хизмат кўрсатиш тузилмасидир. Яъни унинг асосий ва бош вазифаси – бу жазони ижро этиш эмас, балки маҳкумнинг жамиятда қайта ижтимоийлашувини таъминлашдан иборат. Шу орқали инсонпарварлик тамойиллари ўз аксини топган миллий қонунчилигимиз мустаҳкам пойдевор бўлмоқда⁸.

Шу ўринда, атиги бир йил ичида (2019 йил) пробацация бўлинмалари томонидан амалга оширилган ишларга рақамлар мисолида назар ташлайдиган бўлсак:

- ички ишлар органлари пробацация бўлинмалари томонидан 61 053 нафар шахс назорат остига олинган бўлиб, шундан ахлоқ тузатиш ишларида – 20 021 нафар, шартли ҳукм қилинлар – 2 340 нафар, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилинганлар – 6 925 нафар, озодликни чеклаш – 9 767 нафар, мажбурий жамоат ишлари - 137 нафар ва шартли озод қилинганлар – 21 863 нафарни ташкил этади;
- кенг жамоатчилик вакиллари билан ҳамкорликда ўтказилган профилактик тадбирлар натижасида назорат остидаги 53 393 нафар шахслар ҳисобдан чиқарилди;
- ўзининг қонунларга итоаткорлиги ва меҳнатга бўлган ижобий муносабати билан қатъий тузалиш йўлига кирган 25 431 нафар назоратдаги шахслар Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 73- моддасига асосан жазодан муддатидан илгари шартли озод этилди;
- назоратдаги шахсларни ижтимоий мослаштиришга, уларни ўқишга ва ишга жойлаштиришга ҳамда қайта касбга йўналтиришга асосий эътибор қаратилди. Хусусан, назорат остидаги шахслар томонидан қайта жиноят содир этиш хавфини аниқлаш борасида 20 370 нафарини ижтимоий психологик портрети тузилиб, шу асосида тарбиявий профилактик таъсир чоралари олиб борилмоқда;
- назоратдаги шахсларни ижтимоий мослаштириш бўйича бандликка кўмаклашиш марказлари билан ҳамкорликда 1008 маротаба “Ишга марҳамат” тадбирлари ташкил этилиб, улардан 7 839 нафари ишга жойлаштирилди ва 9 090 нафарига ишга йўлланмалар берилди;
- муайян касбга эга бўлмаган 4 555 нафар шахслардан 3 794 нафари касб-хунарга ўқитилиб, 1 459 нафари касбга ўқитиш учун юборилди;
- назоратдагиларни ижтимоий мослаштириш ва ёрдам кўрсатиш масаласида мутасадди идора ва ташкилотларга 10 124 та тақдимномалар киритилди;
- назорат остидаги шахслар билан 22 190 маротаба учрашув ва давра суҳбатлари ўтказилиб, 303 005 та масалалар бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатилди, жумладан: 243 174 нафарига жазони ўташ йўналиши бўйича; 30 209 нафарига ишга жойлаштириш; 4 916 нафарига соғлиғини тиклаш; 208 нафарига уй жой билан таъминлаш; 421 нафарига ўқишга кириши; 6 563 нафарига моддий ёрдам олиш; 2 550 нафарига маиший

⁸ Камилов Д., Султонов Б. 28 нафар маҳкумга инсонпарварлик тамойили қўлланилди [Электрон манба]. Кириш йўли: <http://old.uza.uz/oz/society/28-nafar-ma-kumga-insonparvarliktamoyili-llanildi-27-08-2020?sphrase> id=23520817 (Мурожаат қилинган сана: 28.12.2020).

масалаларда ва 6 044 нафарига бошқа масалалар бўйича ҳуқуқий ёрдамлар кўрсатилди⁹.

Ўз навбатида 2020 йилнинг бошида республика бўйича 20021 нафар маҳкум ушбу жазони ўтаётганлар ҳисобида турган бўлса, ушбу даврга қадар яъни 2019 йилнинг 12 ойи давомида 10499 нафар маҳкум ушбу жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган ҳамда 11057 нафар маҳкумга қўлланилган ахлоқ тузатиш ишлари жазосига ундан енгилроқ бўлган жазо турлари билан алмаштирилган¹⁰.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастурининг “Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари” деб номланган 2-бўлимида ички ишлар органлари фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари ва самарадорлигини комплекс ўрганиш, таҳлил қилиш ва баҳолаш, биринчи навбатда, жазони ижро этиш тузилмалари фаолиятини такомиллаштириш зарурати назарда тутилган¹¹.

Фикримизча, бугунги кунда, Ўзбекистонда пенитенциар соҳадаги мавжуд қонунчилик замон талабларига, айниқса унинг превентив жихатларини кучайтириш нуқтаи назаридан, жавоб бера олмай қолган. Шунинг учун, ҳозирги кунда Ўзбекистон жазони ижро этиш тизимидаги ислохотлар фақат ушбу тизимни қайта ташкил этиш билан чекланмаслиги лозим, балки кенг кўламда, мамлакатда жиноятчилик ҳолати, тузилиши ва динамикасига боғлиқ ҳолда, давлатнинг келажақдаги жиноят ҳуқуқий сиёсати ва қонунчилигидаги ўзгаришларни инобатга олган ҳолда, жазони ижро этувчи органлар ва муассасалар тизимини, уларнинг вазифалари ва функциялари, ташкилий тузилмаси, ваколат доираси, умуман, бутун пенитенциар тизим ва унинг ҳар бир алоҳида таркибий бўғини фаолияти профилактик юклама нуқтаи назаридан қайта кўриб чиқирилиши лозим.

Замонавий демократик жамиятда пробация давлат ижроия ҳокимияти органлари тизимида бўлсада, ижтимоий назоратга доимо тайёр ва очиқ бўлади, зеро бу нафақат маҳкумларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлайди, балки ходимларнинг ижтимоий муҳофазаси этилиши даражасини оширади, жиноий жазоларни ижро этишда халқаро стандартларига риоя этилишига имкон яратади.¹²

Шу билан бирга, тан олиш зарурки, қарийб барча даврларда пенитенциар муассасалар нафақат давлат механизми, балки жамият сиёсий тизимининг энг муҳим

⁹ Пробация хизмати-дастлабки бир йиллик фаолият натижалари ва келгусидаги режалар // <https://www.iiv.uz/news/probatsiya-xizmati-dastlabki-biriyillik-faoliyat-natijalari--va-kelgusidagi-rejalar> (26 январь 2020).

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Жазони ижро этиш бош бошқармаси ҳузуридаги Пробация хизматининг 2019 йил ва 2020 йилнинг 11 ойидаги ҳисобот маълумотлари.

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

¹² Багреева Е.Г. Об организации пенитенциарных систем в международной практике. // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. 2012. № 5. – С. 24.

элементларидан бири ҳисобланган. Аммо, биз эски “совет” тизими хатоларидан узоқ бўлишимиз, пенитенциар тизимнинг давлат ҳокимияти билан яқинлиги, давлат сиёсий репрессив кучига ва қуролига айланишидан воз кечишимиз даркор.

Бугунги кунда Ўзбекистонда том маънодаги пенитенциар тизим шаклланиши учун аста-секин зарур ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий асослар яратилмоқда. Пенитенциар тизим шаклланишининг ижтимоий-иқтисодий асослари шундаки, давлатда жиноий жазоларни ижро этиш бўйича махсус ижтимоий институтлар пайдо бўлмоқда – шулардан бири пробация хизмат ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, ҳозирги босқичда жазони ижро этиш тизими таҳлили унинг инсонпарварлашуви, маҳкумнинг инсоний қадри, қиммати ва шаъни тан олиниши, унинг ажралмас ҳуқуқ ва эркинликлари тўлақонли кафолатланиши тенденцияси мавжудлигидан дарак бермоқда.

Бизнингча, ҳуқуқий давлатда пробация хизмати роли мутлақо янгича сифат касб этиши лозим. Репрессив, жазоловчи органлар туркумидан, у том маънода ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга айланиши шарт, яъни унинг бутун фаолияти тўла-тўқис фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, жамият ва давлат манфаатларини муҳофаза этишга қаратилиши лозим. Шу орқали, пробация органи давлат ҳокимиятини эмас, қонун устуворлигини таъминлашга ўз хиссасини қўшади.

Тўртинчидан, ривожланган хорижий давлатларнинг пробация хизмати фаолияти ўрганилганда, уларда асосан тўрт шаклдаги пробация хизматлари мавжудлиги аниқланди:

Судгача пробация;

Пенитенциар пробация;

Ижроия пробация;

Постпенитенциар пробация.

Демак, уларни бирма-бир кўриб чиқамиз:

1) Судгача пробация - (*Буюк Британия, Венгрия, Словакия*) суд томонидан ҳукм чиқарилаётганда ҳисобга олинган муайян жиноятчининг психологиясини ўрганиш ва унинг ижтимоий хусусиятларини ўрганишдан иборат. Хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, жиноий жазони истисно қилувчи энг инсонпарвар чора судгача бўлган пробация ҳисобланади. Ушбу чора **Италияда** фаол қўлланилади ва 8 ойгача иш юритишни тўхтатиб туриш ҳисобланади. Ушбу даврда вояга етмаганлар кўпинча маҳаллий черков томонидан ташкил этилган реабилитация ва таълим дастурлари ва лойиҳаларига ташриф буюришади.

Гумон қилинувчилар ва судланувчиларга уларнинг хатти-ҳаракатларини тўғрилашга, янги жиноий ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олишга, содир этилган жиноий қилмишнинг оқибатларини, шунингдек унинг сабаблари ва шароитларини минималлаштиришга қаратилган ижтимоий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш. Судгача пробация гумон қилинувчининг хулқ-атворини тўғирлаш ва унинг янги жиноят содир этилишининг олдини олишга қаратилган.

Пробация хизмати судгача пробацияга тортилган шахс мурожаат қилган кундан бошлаб ижтимоий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатишнинг индивидуал дастурини тайёрлайди ва унинг бажарилишини таъминлайди.

Судгача пробацацияга тушган гумонланувчилар тоифаси:

- вояга етмаганлар;
- ногиронлар;
- аёллар: 58 ёш ва ундан юқори; уч ёшга тўлмаган ёш болалари бўлган ва ҳомиладор аёллар;
- эркаклар: 63 ёшдан катта; ёлғиз уч ёшга тўлмаган ёш болаларни тарбиялаётганлар.

Пробацация хизмати гумон қилинувчи билан учрашганда суҳбат ўтказади, унинг шахсий маълумотларини билиб олади, инсоннинг психологик портретини аниқлаш учун тест синовини ўтказади.

Шахсга психологик ва ижтимоий баҳо бериш учун гумон қилинувчи ҳақида маълумот тўплайди.

Амалга оширилган ишларнинг натижаларига кўра, пробацация хизмати судгача ҳисобот тайёрлайди, унга нисбатан судгача пробацация ўтказилган шахсга суд жараёни бошланишидан олдин тақдим этади.

2) Пенитенциар пробацация (АҚШ, Швеция, Латвия) – жазони ўташнинг якуний босқичида маҳкумни озодликка тайёрлаш мақсадида уни қайта ижтимоий тузатиш бўйича пенитенциар муассасалардаги тадбирлар мажмуасини ташкил этади.

Мазкур пробацация жазони ижро этиш (пенитенциар) тизими муассасаларида озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган шахсларни қайта ижтимоийлаштириш бўйича чора-тадбирларни аниқлаш ва амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар кўради. Қамоқ жазосини ўташга бир йил қолган маҳкумлар ушбу тоифага киради.

Пенитенциар пробацацияга тушган шахсга нисбатан, озод қилинишга тайёргарлик кўришда, пробацация хизмати жазони ижро этиш муассасаси маъмурияти билан биргаликда маҳкумларга ижтимоий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, шу жумладан жазони ўташга тайёрлаш бўйича индивидуал дастур ишлаб чиқади ва амалга оширади. Озод қилиниши учун жазо муддатини ўтаётган шахсни:

- таълим, ўқитиш, иш билан таъминлаш;
- жисмоний ва руҳий саломатлиги;
- тўловлар, даъво қарзларини тўлаш;
- оила билан алоқада бўлиш;
- қарашлар, фикрлаш доираси ва ўзини жамиятда тутишни ўргатиш.

3) Ижроия пробацация (Австрия, Буюк Британия, Венгрия, Хитой, Латвия, Нидерландия, Словакия, АҚШ, Франция, Финляндия, Швеция, Швейцария, Эстония, Япония) озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм қилинган шахсларни назорат остига олиш ҳамда суд томонидан унга юклатилган вазифаларни бажармаганлиги учун уни пробацация назоратини бекор қилиб, жазони ҳақиқатдан ўташи учун қамоқхонага юбориш ваколатига эга.

Озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларга ҳукм қилинган шахслар устидан назорат функцияларини амалга ошириш билан бир қаторда, уларни (шартли ҳукм қилинганлар, озодликни чеклаш жазосини суд залидан келган шахслар ва жазони ижро этиш муассасаларидан жазони енгилроғи билан алмаштирилган шахслар) ижтимоий мослашувини ташкиллаштиради.

4) Постпенитенциар пробація (Австрия, Буюк Британия, Венгрия, Хитой, Латвия, Нидерландия, Словакия, АҚШ, Франция, Финляндия, Швеция, Швейцария, Эстония, Япония) жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахсларни жамиятга қайта мослаштиришдан иборат. Шунингдек, озодликдан маҳрум этиш жойларидан шартли равишда озод қилинганларга ижтимоий ва ҳуқуқий ёрдам олишда, шунингдек уларга нисбатан маъмурий назоратни маҳаллий полиция хизмати инспекторлари амалга оширишда ёрдам беради.

Пробація хизмати ушбу шахсларга ижтимоий ва ҳуқуқий ёрдам олишда амалий ёрдам кўрсатади.

Хулоса ўрнида

Бизнингча, амалдаги миллий пробація хизмати 3 ва 4 шаклдаги пробація турларини кўзда тутати (ижроия пробація ва постпенитенциар пробація шакллари). Назаримизда, пробациянинг барча шакллари қамраб оладиган тузилмани шакллантириш лозим. Бунинг учун, қуйидаги қонунлар ишлаб чиқирилиши шарт деб ҳисоблаймиз: “Пробація тўғрисида”, “Пробація органларида хизмат қилиш тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси, Жиноят-процессуал кодекси ва Жиноят ижроия кодекси ҳамда Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонунлар ва бошқа.

Демак, пробація моҳиятини тушунишга оид фикр ва муаммоларининг таҳлили қуйидаги хулосаларга келиш имконини бери:

Ўзбекистонда пенитенциар тизимнинг ўрни ва аҳамияти бутунлай ўзгариши лозим. Жумладан, янгидан тузилган пробація хизмати том маънодаги ҳуқуқни муҳофаза қилиш органига айланиши керак. Бу пробація тузилмасининг фаолияти тўлалигича фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилиши лозимлигини англатади.

References:

1. Chomil Kamal, The Probation Service in Singapore, UNAFEI Resource Material Series No. 67. – 64-6.
2. http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/no67/04_Ms.Kamal_p61-p74.pdf.
3. Finnish Criminal Policy: From Hard Time to Gentle Justice. Ikponwosa O. Ekunwe University of Tampere Richard S. Jones // Published version. The Journal of Prisoners on Prisons, Vol. 21, No. 1&2 (June 2012).
4. P.J.P. Tak, The Dutch criminal justice system: Organization and operation. 2nd ed. Boom Juridische uitgevers, 2003. – 35-6.
5. Probation Service Systems in Europe <http://www.kriminalforsorgen.dk/>.
6. Dunkel F. Les regles europeennes pour les delinquants mineurs faisant l'objet de sanctions ou de mesures (REDMOSM), REC (2008) 11 du Conseil de l'Europe // Ouve la justice penale des mineurs? (Allemagne, Espagne, France, Italie, Russie) / a cura di S. Cimamonti, G. Di Marino, E. Zappala. G. Giappichelli editore. Torino, 2010. P. 123.

7. Austin MacCormick. The Prison's Role in Crime Prevention. Journal of Criminal Law and Criminology. Volume 41 | Issue 1 Article 8. <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc>;
8. Меньше тюрем – и преступность вниз? (Какие криминологические и пенитенциарные проблемы обсуждались на международной конференции) / Материалы конференции в Рязани 15–16 мая 1997 г. // Человек: преступление и наказание. 1997. №2. – С. 37.
9. Камилов Д., Султонов Б. 28 нафар маҳкумга инсонпарварлик тамойили қўлланилди [Электрон манба]. Кириш йўли: http://old.uza.uz/oz/society/28-nafar-ma-kumga-insonparvarliktamoyili-llanildi-27-08-2020?sphrase_id=23520817 (Мурожаат қилинган сана: 28.12.2020).
10. Пробация хизмати-дастлабки бир йиллик фаолият натижалари ва келгусидаги режалар // <https://www.iiv.uz/news/probatsiya-xizmati-dastlabki-biryillik-faoliyat-natijalari--va-kelgusidagi-rejalar> (26 январь 2020).
11. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Жазони ижро этиш бош бошқармаси ҳузуридаги Пробация хизматининг 2019 йил ва 2020 йилнинг 11 ойидаги ҳисобот маълумотлари.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
13. Багреева Е.Г. Об организации пенитенциарных систем в международной практике. // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. 2012. № 5. – С. 24.